

SOVYET DÖNEMİ KIRGIZ TÜRKÇESİNDE DİL PLANLAMASI

Kıyal KAMÇİBEKOVA *

Özet

Her topluluk, kendi büyüklüğünün sembollerinden biri olarak ana dilini bilir ve bu uğurda uğraş verir. Günümüzde bu husustaki çalışmaların başında dil planlamaları gelmektedir; ancak bu konular, Kırgız Türkçesi açısından aktüel bir konu olmasına rağmen yeterince ele alınmamıştır.

Bu çalışmada Sovyet dönemindeki Kırgız Türkçesinin dil planlamaları yani, alfabe ve okuryazarlık reformları, imla düzenlemeleri, edebî dilin geliştirilmesi ve standartlaştırılması için yapılan çabalar, dilin kullanım alanları ve resmî statüsü ele alınacaktır. Bir yandan da bu millî dili sembolik bir resmî dil durumuna sürükleyen etkenler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: dil, Kırgız Türkçesi, dil politikası, dil planlamaları, statü planlama, korpus planlama, alfabe reformu, okuryazarlık, resmî dil, sembolik resmî dil.

Abstract

Every community regards its mother tongue as one of the symbols of its greatness and struggles to further it. Today, one of the most obvious manifestations of such efforts is language planning. Although Kyrgyz Turkish is, in this respect, a language worthy of investigation, it has not yet been sufficiently researched.

This paper analyzes forms of language planning which affected Kyrgyz Turkish during the Soviet era, including alphabet and literacy reforms, new orthographic conventions, the development of a literary language, standardization efforts, specific areas of language use, and the official status of the language. It also attempts to identify the factors which rendered this nation's language a symbolic official language.

Key words: Kyrgyz Turkish, language policy, language planning, status planning, corpus planning, alphabet reform, literacy, official language, symbolic official language.

* AÜ, DTCF, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Doktora Öğrencisi

1. Giriş

Dünyada binlerce dil vardır ve bu dillerin tarihi, milletlerin tarihi ile sıkı sıkıya bağlıdır. Tarihî akış içerisinde, millî dilini yaşatmak isteyen her toplum, dilin gelişip zenginleşmesi için uğraşır ve bu dillerin gelişimi söz konusu olduğunda, dil planlaması konusu ilk akla gelenlerdendir.

Dil planlaması, son yıllarda üzerinde çok durulan konulardan biridir. Bu konu ayrıca Cooper tarafından geniş bir kapsamda ele alınmıştır. Cooper, *Dil Planlaması ve Sosyal Değişim* (1989) adlı kitabında dil planlaması içinde değişik türleri ayırt etmeye çalışmış ve onun ayrıntılı listesini, korpus planlaması ve statü planlama gibi iki ana başlık altında incelemiştir.

Korpus ve statü planlamaları arasında birtakım farklılıklar gösterilmesine rağmen, esas itibarıyla birbirinden ayrılmaz. Birinin yardımı olmadan ötekisini uygulamanın imkânı yoktur. Korpus planlamasında bir dilin konuşma ve yazma kurallarında yeni biçimlerin meydana çıkması, eski biçimlerin değişimi veya alternatif biçimler arasında seçimler ele alınırsa, statü planlamasında belli bir toplumda okuma yazma meseleleri ve dillerin fonksiyonlarının dağılımı gibi vs. konular söz konusudur.

Bu çalışmamızda Sovyet dönemi Kırgız Türkçesi dil planlamaları, yani okuma yazma seferberliği, alfabe reformları, imla düzenlemeleri, Rus dil politikasının Kırgız dili üzerindeki etkisi ve bu dillerin fonksiyonel alanları gibi unsurları ele alacağız.

Kırgız Türkçesi Sovyet döneminde Kırgız Cumhuriyeti'nin asıl nüfusunun ana dili olmasına rağmen, fonksiyon bakımından sınırlandırılmış ve kısıtlanmış bir biçimde mevcudiyetini sürdürmüştür. Böyle bir dilin dil planlarından söz edebilir miyiz? Tabii ki bunun cevabı olumludur. Kökleri Çarlık dönemine uzanan Rus Sovyet hükûmetinin Ruslaştırma politikasına rağmen, sosyalizm, komünizm doktrinini yaymak, Marksizm, Leninizm ilkelerini propaganda etmek ve benimsettirmek için millî dilin de varlığını sürdürmesi, bazı dil planlamalarının yapılması gerekiyordu. Bunun yanı sıra bu unsurlar Kırgız Türkçesinin geleceği için gerçekten mücadele eden aydınlar tarafından da ele alınmıştır.

2. Kırgız Türkçesi korpus planlamaları

2.1 Alfabe reformları ve imla düzenlemeleri

Kırgız Türkleri, tarih boyunca diğer Türk boyları gibi değişik dönemlerde, değişik alfabeleri kullanmışlardır. Bugünkü bilgilerimize göre kullandıkları ilk alfabe eski Türk Runik yazısı yani Orhun-Yenisey alfabetesidir. VI-VIII. yüzyıllar arasında kullanılan Runik alfabetesinden sonra VIII. yüzyılda Uygur alfabetesine geçmişler; X. yüzyıldan itibaren XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Arap alfabetesini kullanmışlardır.

Kırgız Türkleri, Sovyet döneminin ilk yıllarında da, diğer Türk boyları ile ortak bir Arap alfabetesini kullanıyorlardı, ancak bu durum çok uzun sürmemiş ve 1923 – 1924 yıllarında Sovyet hâkimiyeti içerisindeki bütün Türk boyları için Arap alfabeti temelinde ancak, farklı şekilde düzenlenmiş alfabeler kabul edilmişti. Bu adımların

temelinde Türk boylarının dilini ve kültürel birliğini birbirinden uzaklaştırmak yatıyordu ve artık Orta Asya’da Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi ifadeleri kullanılmıyordu. Kazakça, Kırgızca, Tatarca gibi farklı farklı yeni millî diller ortaya konulmuştu. 1924 tarihinde Kırgız Türkçesi için de 4 ünlü 20 ünsüzden oluşan 24 harfli Arap alfabesi temelinde yeni Kırgız alfabesi benimsenmişti (Dıykanov 1990: 4). Bu arada dilbilimciler, yeni alfabeğe uygun olarak, Kırgız dilinin yazma, noktalama normları ile de ilgileniyorlardı; ancak bu durum da çok uzun sürmemişti. Mayıs 1925’te komşu ülkelerden gelen uzmanlarla beraber Frunze’de (şimdiki Bişkek) düzenlenen bilimsel-pedagogik kongrede Latin alfabesine geçme meselesi ilk defa ortaya atılmıştı ve bu projenin ayrıntılı bir şekilde hazırlanması ve halka propaganda edilmesi için bilimsel bir komisyon görevlendirilmişti. Haziran 1925’te medya da, Latin alfabesini desteklemişti (Sowjettürken 1993: 412).

Latin alfabesi konusunda ilk çalışmaları yapan Kasım Tınıstanov, Latin alfabesi ile ilgili taslağı hazırlamış ve bu taslak, 1927 tarihinde Kırgız Merkez Komitesi tarafından devlet alfabesi olarak onaylanmıştır (Dıykanov1994: 27).

Kırgız dilinin oluşturulması sürecinde çok büyük roller üstlenen K. Tınıstanov, 1934 yılında Kırgız imla kılavuzunun taslağını hazırlamış ve yayımlamış; ancak, bu çalışma resmî olarak onaylanmadan önce, Tınıstanov, Stalin diktatörlüğünün kurbanı olmuştur.

Titizlikle hazırlanan bu imla kılavuzu, 1938 yılında Ş. K. Bakeev, İ. A. Batmanov ve U. Baktıbayevlerin çalışması olarak yayımlanmıştır.

Latin alfabesi ve son yayımlanan imla kılavuzu, Kırgız Türkçesi için ne kadar uygun olsa da, bunlar “Ruslaştırmayı” amaçlayan bazı kimseler tarafından beğenilmemiştir. Çünkü, Rus sömürgeci hükûmet dilinin her işin anahtarı olduğunu ve eğitimin de sosyal kontrolün ilk araçlarından olduğunu çok iyi biliyorlardı. Bu hususta 1940 yılında Sovyetler Birliği’ndeki diğer Türk boyları gibi Kırgızların da Rus alfabesini kullanması gerektiği belirtilmiştir. Çok geçmeden Kiril harfli alfabe, 12 Eylül 1941 tarihinde KSSC’nin Büyük Millet Meclisinde onaylanmıştır (Dıykanov 1990: 27). Böylece diğer Türk boyları ile birlikte Kırgızlar da Rus alfabesinde bulunan harflerin çoğunu olduğu gibi kabul etmişlerdir. Bu alfabede Kırgız dilinin fonetik yapısına uygun olmayan я, ю, ъ, ь gibi harfler de yer almıştır. Tabii ki buradaki amaçlardan biri, Rus dilinden geçen sözcüklerin de olduğu gibi yazılmasını sağlamaktır. Maalesef, bu tür siyasi amaçlar nedeniyle, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kırgız halkı, üç defa çeşitli grafiklerin esasında alfabe kullanmak zorunda kaldılar.

Rus grafiği esasında hazırlanmış yeni alfabeden sonra, imla kılavuzunu hazırlamak da kolay olmamıştır. Bu sorumluluğu Kırgız aydınlarından Hüseyin Karasayev üstlenmiş ve Kırgız dilinin imla ve noktalamasıyla ilgili yeni kuralların taslağını hazırlamıştır. O dönemin siyasi şartlarına uygun olarak bunun yayımlanması için Rus aydınlarının da imzası lazımdı ve bu taslak da Y. Yantsin tarafından gözden geçirildikten sonra, 1948 yılında yayımlanmıştır. Bu imla kılavuzu, daha sonra özel bilimsel komisyon tarafından gözden geçirilmiş ve bazı düzenlemeler yapıldıktan

sonra 1953 yılında onaylanmıştı. Son yayımlanan imla kılavuzunun üzerinde de yoğun tartışmalar yapılmıştı. Çünkü reforme edilmiş Kırgız alfabesi hazırlanırken, Kırgız dilinin doğal iç yapısının dikkate alınmadığı, Rus dilinin kurallarının ön plana çıkarıldığı durumlar vardı. İmla kuralları da Rus bilim adamlarının gösterdiği gibi hazırlanmış ve kabul edilmişti. Bu durum, hem yazı dili ile konuşma dilinin arasındaki farkların ortaya çıkmasına sebep olmuş hem de Kırgız dilinin öğreniminde pek çok zorlukları beraberinde getirmişti. Basit bir örnek verelim: Rus alfabesindeki я ю gibi çift sesli harfler olduğu gibi kabul edilmişti ve Rus imla kılavuzuna göre yazılması lazımdı. Dilimize geçen sözcükler bir yana Kırgızca kelimeler ve heceler bile bu harflere uygun (örneğin: й + а = я, й + а = ю) olarak yazılması lazımdı. Çoğu kelimeleri ana dilinin iç kurallarına, doğal yapısına göre yazmak mümkün değildi. Bu tür anlamsız kurallar, eğitimde de birçok sıkıntıyı beraberinde getirmişti. Özellikle ilköğretimde öğrencilere ana dilin doğal yapısına uygun olmayan imla kurallarını öğretmek çok sıkıntılı durumlardanandı. Dilbilimciler bu hususta özel çalışmalarını yayımladılar. Örneğin: 1954 yılında dil bilimci Yunusaliyev “*Kırgız edebî dilinin maanilüü meseleleri*” (Kırgız Edebî Dilinin Önemli Meseleleri) adlı makalesinde aşağıdaki dört önemli meseleyi belirtmişti: “1. *İhtilâl öncesi dilimize geçen ve konuşma dilimizde aktif kullanılmakta olan kelimelerin, konuşma dilinde telâfüs edildiği gibi yazılsın...* 2. *Kırgız dilinin iç kurallarına göre, imla kurallarını iyileştirme yolunda çalışmaların yapılması zaruridir.* 3. *Edebî dilin ses bilim ve gramer yapısının doğal normlarının bozulmasına yol verilmesin.* 4. *İlimler akademisinin, gelecekte edebî dilin esas imla kurallarını yeniden belirlemesi lazım*” (Dıykanov 1990: 28). Bu tür meseleler sıkça gündeme getirilmiş ve imla kuralları tekrar tekrar gözden geçirilmişti, ancak durum pek değişmedi. Çünkü öncelikli sorun alfabede idi. Bu tür hatalar, ancak bağımsızlık sonrası alfabeyle birlikte, imla kurallarının tekrar gözden geçirilmesiyle giderilebildi.

2.2 Millî dili oluşturma ve standartlaştırma çabaları

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kırgız Türkçesi, bir eğitim dili olarak ele alınmış ve edebî yazı dilinin oluşturulması sürecine girmişti. 1923 yılında Kırgız ağızlarından millî dil olarak, K. Tınıstanov’un teklifi ile Kuzey ağzı tercih edilmiş ve toplum tarafından da olumlu karşılanmıştı (Dıykanov 1990: 26).

1923-1928 yılları arasında K. Tınıstanov, İ. Arabayev gibi bilim adamlarının başarılı çalışmalarının neticesinde, ortak edebî dili oluşturma esasında önemli adımlar atılmıştı. Bu edebî dilde ilk olarak “Alfabe” (ana dili öğrenme) gibi ders kitapları yayımlanmaya “Erkin Too”, “Kızıl Kırgızistan” gazeteleri basılmaya başlamıştı. Sovyetler Birliği’nin ilk dönemlerinde ana dilimizin kullanım alanları da çok genişti. Hatta millî dilin değerini arttırmak ve kullanım alanlarını genişletmek amacıyla da çalışmalar yapılmıştı. Örneğin: 3 Mart 1928 tarihinde “*Kırgız ASSRinde aparattı uluttaştırıu cönündö*” (Kırgız ASSR’inde Yönetim Kurumlarını Millileştirmek Hakkında) karar kabul edilmişti ve 9 Mart 1928 tarihinde *Kızıl Kırgızistan* ve *Sovetskaya Kırgızıya* gazetelerinde bu karar yayımlanmıştı. Bu kararda devletin tüm yazı işlerinin Kırgız dilinde de yayımlanması; 3 ay içerisinde muhasebe vs. belgelerin, formların

Kırgızcalaştırılması; diğer milletler için Kırgızca öğretim kurslarının düzenlenmesi ve başarılı olanlar için de çeşitli ödüller verilmesi gibi konular ele alınmıştı (Calilov 1997: 4).

Büyük şehirlerde ana dilimizde öğretim yapan üniversiteler, enstitüler ve yüksek okullar bulunuyordu. Çeşitli alanlarda ana dilimizde ders kitapları yayımlanıyor ve Kırgızca edebî ve ilmî eserler çoğalıyordu. Bu faaliyetler, Sovyet döneminden önce çok zengin bir sözlü geleneği olan Kırgız halkının yazılı edebiyatını ve Kırgız edebî dilini giderek geliştireyordu. “*Yazı dilinin ve edebî dilin oluşturulması sürecinde sözlükler, okul kitapları yazılmış, bilimsel çalışmalar yapılmıştı. Buna misal olarak, Özel Bilimler Akademisinin bünyesinde çalışan Özel bir dil enstitüsü vardı. Bunun dışında üniversitelerde de bilimsel çalışmalar yürütülüyordu.* (Cumakunova 2002: 4)” Kırgız dili ve onun diyalektleri, fonetiği, grameri, kelime hazinesi, pek çok dil bilimci tarafından ele alınmıştı. Bunlarla birlikte Kırgız dilinin öğretim metodu, terminoloji sorunları üzerinde çalışmalar yapılmıştı. Kırgız dilinde gazete, dergiler basılıyor; radyo, televizyon yayınları da ana dilinde yapılıyor. Bunların neticesinde edebî dil bütün ağızlarca anlaşılıyor ve konuşuluyordu.

Bütün bunlara rağmen, XX. yüzyılın ikinci yarısında Rus dili üstün bir dil olarak ortaya çıkmıştı. Bu durum dilimizin gelişmesini bir hayli zorlaştırmıştı. Rus dilinin politikası, alfabe ve imla kurallarıyla sınırlı kalmadı ve Rus hükümeti, dil politikasının ikinci aşamasını gerçekleştirmek için işe koyulmuştu. Özellikle Rus dilinin kullanım alanları konusunda, iktidarın ilk döneminde millî dillere karşı yumuşak bir siyaset izlediği izlenimini veren Stalin, iktidar olduğu dönemin II. yarısında (1937-1953 yılları) Ruslaştırma siyasetini şiddetli bir biçimde arttırmıştı.

Sovyet Anayasasının 36. maddesinin 2. fıkrasında “*Sovyet vatandaşları kendi ana dillerini kullanmaya tam hak sahibi*” oldukları hâlde 1937’den itibaren millî dillere karşı tavrı sertleştirmişler ve tüm çalışmaları sıkı denetim altına almışlardır. Başta K. Tıstanov olmak üzere Kırgız dilinin gelişmesi, geleceği ve tarihi ile ilgilenen birçok bilim adamı ve üst düzey yöneticileri “milliyetçilik” ve “devlete ihanet” suçları ile yargılanmış ve çoğu katledilmiştir. Artık halk, kendi tarihini, dilini yazmak ve okutmak için izin almak mecburiyetindeydi. Tüm eğitim materyalleri sıkı kontrol altına alınmıştı. Hatta öğretmenler öğretim materyallerini ve hazırladıkları metinleri her ders öncesi yönetim kuruluna gösteriyor ve onaylatıyordu.

Rus dilinin fonksiyonel alanlarının genişletilmesi için bazı sosyal-ekonomik şartlar, sosyal-kültürel etkenler öne sürülmüştü. Belli başlıklar olarak şunları gösterebiliriz: Bölgelere Slav asıllı halkların yerleştirilmesi; Rus dilinde eğitim veren kurumların attırılması, ulusal dilde eğitim veren kurumları azaltılması (buna Frunze -şimdiki Bişkek- şehri açıkça bir örnektir. Burada Kırgızca eğitim veren sadece 5 numaralı okul kalmıştı); yükseköğretim ve eğitim kurumlarında sadece Rusça eğitim verilmesi; Kırgız Türkçesine resmî dil olarak KSSC’nin ana yasasında yer verilmemesi; resmî işlemlerin Rusça yürütülmesi; Rusçaya hâkim olanların devlet işlerine atanması; basın yayın organların da Rus dilinde faaliyet göstermesi ve bunların yaygınlaştırılması vs.

Etnokültürel zenginliğinden mahrum kalan bireylerin gerçek bir “Sovyet insanı”, “komünist” olma idealleri, doğal olarak insan fitratında olduğu gibi ebeveynlerin çocuklarına iyi bir gelecek sunabilme ve gençlerin de hayallerini süsleyen “tahsilli elit” olma ümitleri; Rus dilinin yaygınlaşmasının yanı sıra onun her alanda ön plana çıkarılarak yüce bir dil olduğunun öne sürülmesi ve Rusça bilenlerin kendisini üstün hissedeceği, diğerinin de kendisini zayıf hissedeceği durumlara sürüklenmesi gibi psikolojik faktörler de buna ilave edilmiştir.

Sovyet idarecilerinin başarılı bir şekilde uyguladığı Rus dili politikasının, dil bilimcilerin ve yöneticilerimizin duyarsız davranışları neticesinde Kırgız kültüründen de uzak kalan Kırgız dili, istenilen seviyede gelişimini kaydedemedi ve Kırgız dilini güçlendirme, fonksiyonel alanlarını yükseltme ve geliştirme alanında başarılı adımlar atılamadı. 9 Mart 1928 tarihinde alınan karar da, başarılı bir şekilde uygulamaya konulmamıştı.

3. Kırgız Türkçesi statü planlamaları

3.1. Okuma yazma seferberliği ve eğitim dili

Kırgız dilinin “Statü” planlamasından söz ederken resmî dil mücadelelerinden önce, okuryazar oranını yükseltme çabalarını ve eğitimde araç olarak kullanılan dili ele almamız yararlı olacaktır. Çünkü okuma yazma seferberliği Sovyet iktidarının hâkimiyetini kurduktan sonra, bu bölgelerde yürüttüğü önemli ilk faaliyetlerdendir. Tabii ki, okuryazarlık oranını yükseltme planlamaları ve eğitim araçlarının belirlenmesi, statü planlamasının da ilk aşamalarındaki maddelerindedir. Hatta eğitim materyalleri, metinlerin hazırlanması bile statü planlamasının alanıdır.

Sovyet hükümetinin iktidarı ele aldığı ilk senelerde Kırgızlarda okuryazarlık oranı düşüktü. Bu durum tabii ki sosyalizmi kurmayı amaçlayanlar için bir engeldi. Okuryazarlık, yeni bir kültürel devrimin başarısı için çok ehemmiyetliydi. V. İ. Lenin, bir konuşmasında şöyle demiştir: “*İnsanları cahil olan bir ülkede Komünizm toplumunu yaratmak mümkün değildir*” (McLeish 1972: 310). Böylece okuryazarlığın önemini belirleyen Sovyet iktidarı, cahillik problemini yok etmeye koyulmuş ve 1919 tarihinde “Ülkedeki nüfusun cahilliğini gidermek” adlı karar ilan edilmiştir. Bu kararda ülkedeki 8 ila 50 yaş arasındaki okuma yazması olmayan vatandaşların, isterlerse Rus dilinde, isterlerse kendi dillerinde okuma yazmayı öğrenmeleri zorunluluğu getirilmiştir (McLeish 1972: 309). Bu karar, Kırgız Cumhuriyeti’nde de aynen ilan edilmiş ve okuma yazma kampanyaları başlatılmıştır. “*Okuryazarlar, okuması yazması olmayanlara okuma yazmayı öğretsinler.*” gibi sloganlar, Kırgız Türkçesinde de yükselmiştir. İlk okuma yazma seferberliğinde halkın çoğu, ana dilini tercih etmiştir.

Ülke genelinde çeşitli eğitim merkezleri kurulmuş, düzenli okula gidemeyenler için de özel imkânlar tanınmıştır. Göçmen Kırgız toplumunda kullanılan çadırlar da göçmen okuma merkezlerine, kütüphanelere dönüştürülmüştür. Kadınların eğitimine de çok önem verilmiş ve erkeklerden ayrı sınıflar da yapılmıştır.

Başlangıçta eğitim süresi 3 ay olarak belirlenmiş, daha sonra 6 ve 8 ay olarak uzatılmıştır. 1920 yılında okuma yazma seferberliğinin ilk etabı bitmiş ve 1921 yılında ikinci etabı başlamıştır.

Bu gelişmeler, insanların iyiliği için yapılan çalışmalar gibi görünse de açıkça siyasi amaçlıydı. Sosyalizm ideolojisini yayma, insanların beynine ve ruhuna yerleştirme gibi hedefler, kullanılan eğitim malzemelerinden de anlaşılıyordu. Örneğin, okuma kitaplarında “*Sosyalizm için savaşıyoruz*”, “*Sosyalizm bize yer, fabrika verir*”, “*Sovyetler bizim gücümüz*” gibi konular işlenmiştir.

1932 yılından itibaren okuma yazma kampanyaları 5 yıllık sürelerle devam etmiştir. Eğitim teknikleriyle malzemeleri de günden güne geliştirilmiş, okuyazarlar ve yarı okuyazarlar için de özel gazete, dergiler basılmıştır. Bu süreç içerisinde daha iyi eğitilmiş öğretmenler de yetiştirilmiştir.

Okuma yazma kampanyaları ülkede yeniden yapılanma süreci içerisindeki zorluklara, iç savaşa vb. çeşitli engellere rağmen, başarılı bir şekilde II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sonrası da devam etmiştir. Halkın okuma yazma oranında yükselişler kaydedilmiştir. Bütün bu gelişmeler her ne kadar siyasi amaçlı olsa da, Kırgız millî dilinin oluşturulması sürecinde önemli derecede katkı sağlamıştır.

Sovyetler Birliği Merkez Komitesinin talimatıyla Sovyetler Birliği’nde bulunan tüm Cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgız SSR’nin her bir vatandaşı, özellikle genç nesil mutlaka orta eğitimini tamamlamak mecburiyetindedir. Bu karar, örgün eğitim meselesine çözüm olmuştur.

3.2 Resmî dil olarak Kırgız Türkçesi

Bir ülkenin resmî dili anayasada açıkça belirtilir, idari ve sosyal kurumlarda, iletişimde vs. gibi tüm alanlarda fonksiyonunu sürdürür, ancak Sovyet döneminde (Gorbaçev dönemi 1985-1991 hariç) Kırgız Türkçesi Kırgız Anayasası’nda resmî dil olarak yer alamamıştır. Sadece Kasım Tınıstanov 1923 tarihinde Kırgız dilinin devlet dili olduğunu öne sürmüş ve devlet işlerinin Kırgız dilinde yapılması gerektiği hakkındaki bir karar Kırgız Merkez İdari Komitesi tarafından kabul edilmiştir (Dıykanov 1990: 28). 1928 yılları da devletin resmî dili olarak ele alınması ve belgelerin Kırgızca hazırlanması, yabancılara öğretilmesi gibi konular ele alınmıştı, ancak bu kararlar, daha sonraları hatırlanmamış, daha doğrusu hatırlanmasına müsaade edilmemiştir.

1930-1980’li yıllar arasında Kırgız dilinin geleceği için yapılan mücadeleler pek iyi sonuçlanmamıştır. Sovyet yöneticilerinin esas hedeflerini yerli halka ulaştırmak ve sosyalizm ideallerini gerçekleştirmek için araç hâline getirilen Kırgız dilinin fonksiyonel alanı, yukarıdaki bölümlerde bahsettiğimiz nedenlerden dolayı sınırlandırılmıştır. Bu zaman zarfında totaliter sistem ve bu tür uygulamalar karşısında, aydınlarımız Kırgız Türkçesinin modernleştirilmesi, KSSC’nin anayasa gereğince resmî statü kazanması gibi meseleleri pek fazla ortaya koymamışlar ve sessizce çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Kırgız Türkçesinin resmî dil olarak ilan edilmesi için, yoğun mücadeleler 1980’li yılların ortasında başlamıştı. Hem SSBC’nin başkanlığına Mihail Gorbaçev’in gelmesiyle bu mücadeleler ayrıca bir hız kazanmıştı ve burada bulunan ulusal dillerin durumuyla ilgili meseleler de ele alınmaya başlanmıştı. 1985 yılında C. Aytmatov “Literaturnaya gazeta” gazetesine verdiği bir demecinde ülkenin siyasi durumundan bahsederken, şehirlerde ana dilde çocuk yuvalarının ve kreşlerin bulunmadığından söz eder ve her milletin ana dilinde konuşup ana dilinde edebiyatını ve medeniyetini geliştirmesi gerektiğini dile getirerek, bu durumun kreş ve anaokullarından itibaren ele alınmasını belirtmişti. Nihayet 21 Şubat 1987 tarihinde Komünist Parti Merkez Komitesi, Rusça ile birlikte, millî dillerde de eğitiminin geliştirilmesi ve bu iş için özel bir projeler hazırlanması yönünde bir karar almıştır (Beybutova 2001: 30).

Elbette bu adımların “Yeniden Yapılanma” politikaları sayesinde mümkün olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Kırgız Türkçesinin resmî dil olma meselesi açıkça ele alınmaya başlandı. Devlet otoritelerinin de desteğiyle, Kırgız aydınları ve dil bilimcileri tarafından, kullanım alanları yeterince daralan Kırgız Türkçesinin sorunlarının çözümlenmesi için yoğun çalışmalar başlatıldı. Özel bir komisyonun çalışmaları neticesinde taslaklar hazırlandı. Nihayet 23 Eylül 1989 tarihinde Kırgız parlamentosunda KSSC’nin Kırgız Dil Kanu’nu kabul edildi.

Bu kanunda Kırgız Türkçesinin en görkemli medeni miraslara sahip Türk dilinin bir parçası olduğu ve bu dilin resmî dil statüsünün kanunî yolla belirlenmesinin, dilin ve Kırgız halkının millî kültürünün korunmasını ve gelişmesini sağlayacağı vurgulandı. Artık Kırgız Türkçesinin KSSC’nin resmî dili olarak devletin tüm alanlarında ekonomide, ilim ve teknolojide, eğitimde vs. kullanılacağı belirlendi (Calilov 1997: 8). Bu Sovyet döneminde Kırgız Türkçesi için yapılan en önemli ve en başarılı bir adım oldu ve Sovyet dönemi Kırgız Türkçesi dil planlamasının en parlak olayı olarak dil tarihinde de yerini aldı.

4. Sonuç

Ekim İnkılabı’ndan sonra Kırgız Türkleri Sovyetler Birliği’ne bağlı olarak kendi Cumhuriyetini kurdu. Komünist rejiminin ilk dönemlerindeki millî dillere karşı yumuşak bir siyaset sergilemesi, millî dilin oluşturulması sürecinde olumlu adımların atılmasına imkân tanımıştır: Belli bir ideolojik amaçlı olsa bile, ana dilde eğitim kitapları gazete ve dergiler çoğalmış; okuryazar oranı yükseltilmiş; edebî dilde ilim ve edebî eserler ortaya koyulmuş; Kırgız Türkçesi her yönden dil bilimcileri tarafından incelenmeye alınmış, ancak bu olumlu hava pek uzun sürmemiştir. Özellikle Stalin diktatörlüğünün güçlenmesi ve “Ruslaştırma” politikasının artırılması ile dil planlamalarında her adım kontrol altına alınmış ve bu gelişmeler Kırgız Türkçesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Giderek Kırgızca günlük aktivitelerde, köylerdeki ana ve orta eğitim kurumlarında kullanılan dil hâline getirilmiş ve özellikle siyasi hedeflerin benimsetilmesi için çekilen filmleri çevirmede, tiyatro oyunlarında, yerli yayın ve basın organlarında tercih edilmiştir. Bu durum Sovyetler Birliği’nin son devlet başkanı olan M. S. Gorbaçev’in

“Perestroyka” (Yeniden Yapılanma) devrimine kadar devam eder. Bu dönemde dil planlamaları yeniden ele alındı ve Kırgız dili resmî dil statüsünü de kazandı, ancak uygulamada pek başarılı olunamadı. Hâlen Rus dili üstünlüğünü korumaktadır.

Bu konuyu ele almamızın nedenlerinin biri ulusal dilimizi sembolik bir resmî dil konumuna getiren etkenleri az da olsa tespit etmek maksadıyla Sovyet dönemindeki Kırgız dil planlamalarını olumlu ve olumsuz taraflarını gözden geçirmektir. Çünkü günümüzde Kırgızca, pek çok problemle karşı karşıyadır. Bunlardan en önemlisi, Kırgız Türkçesinin sembolik bir resmî dil durumunda olması ve son araştırmalarda kaybolmaya yüz tutmuş dillerin listesinde gösterilmesidir. Bu sonuçlar da dil politikasının bir unsuru olan dil planlamalarının eseridir. Biz, bu tür sıkıntıları gidermek için önce, bu sıkıntıların nereden kaynaklandığını tespit etmek zorundayız. Bu hususlardan yola çıkarak Kırgız dilinin tarihinde önemli yere sahip olan Sovyet dönemini kısaca ele aldık. Bu tarihî dönemi iyi öğrenmeliyiz ve bundan ders çıkarmalıyız.

Neden bağımsızlığımızın 17. yıl dönümünü kutlamamıza rağmen, hâlen Sovyet döneminde uygulanan Rus dil politikasının etkisini üzerimizden atamadık? 23 Eylül 1989 tarihinden itibaren resmî dil bayramını kutluyoruz ama neden ana dilimize hâlâ sahip çıkamıyoruz? Fonksiyonel alanlarını neden genişletemiyoruz? Bu konularda akademik incelemelere ihtiyacımız var.

Makalenin sonunda olsa da, aktüel güce sahip parlamentonun ve siyasi liderlerin, dil politikasındaki önemine değinmeden geçemeyeceğim. Çünkü özellikle siyasi liderlerin resmî dildeki rolü çok büyüktür. Nazarbayev ve onun Kazak dil politikası buna canlı bir örnektir. Kazakistan’da bir zamanlar nüfusun %50 den fazlasını Slav asıllı dil konuşurları ve Rus dilini ana dili olarak bilen Kazaklar oluşturuyordu. Bunlara rağmen Kazak hükûmeti zoru başarmıştır. Bu da gösteriyor ki siyasi liderlerin millî dilin gelişmesindeki rolü çok önemlidir. Bunu tarihten de biliyoruz. Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk’ün izlediği dil politikası buna güzel bir örnektir.

Son olarak şunu söylemek isterim: Unutmayalım ki dilimizin geleceği onu yaşatan halkın elinde olmakla birlikte, o ülkenin dil politikalarına da bağlıdır. İlk önce kültürümüzü ve dilimizi aynı kabın içinde yoğurarak, insanlarımızın zihnine dil şuurunu, kendi diline sahip çıkma anlayışını yerleştirelim. Ana dilimize önce kendimiz sahip çıkalım ve saygı göstermeyi öğrenelim ki, başkalarına da öğretebilelim.

Kaynaklar

Alimbekov A. “Kırgız Cumhuriyeti ve Eğitim Sistemi hakkında genel bilgi”, *Türk Yurdu*, Kasım 2001 S.171-174.

Akmatov B. “C.Aytmatov ve Resmi dil”, *Çaştık carçısı*, No 67 (9307) 4 Haziran 1991.

Aytmambetov D., *Dorevoluytsionnie şkolı v Kırgızii*, Frunze 1961.

Barutçu Özönder S., “Genel Türklük Alanı Çerçevesinde Türk Dilinin Durumu, İleriye Dönük Bakış ve Yaklaşımlar”, *Kök Araştırmalar* 1/1, Bahar 1999, s. 31-40 .

Beybutova I., “Dil ve Bağımsızlık – Mezar Kitabelerinden Resmî Dile Kırgız Dili” Ankara Kültür Bakanlığı, 2001, s. 26-35.

Baldauf İ. Schriftreform Und Schriftwechsel bei Den Muslimischen Russland-Und Sowjettürken (1850-1937): Ein Symptom Ideengeschichtlicher Und Kulturpolitischer Entwicklungen, Budapest, 1993, s. 411-414; 691-693

Calilov A., *Tiliñ – diliñ, Rasmiy ücöttör, danışman oylor, makal lakaptar cana ırlar*, Oş 1997.

Cooper, R. L., *Language Planning and Social Change*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1989.

Cumakunova G. “Rusçanın Kırgız Dili Üzerindeki Erkisi ve Kırgız Dilinin Günümüzdeki Konumu” Ankara, 16 Ocak 2002 <http://pc12.soc.metu.edu.tr/>.

Demirtepe T., Kazak dil politikası, Rusça ve Ruslar. www.uzakgundem.com/yazarlar.php. 10/06/2006

Dıykanov K., *Kırgız tilinin körsötmö kuraldarı*, Almatı 1990.

Dıykanov K., “Kırgız Alfaviti Tuurasında Söz”, *Sovettik Kırgızstan*, 1 Mart 1990 .

Guboglo M. N., “Vzaimodeystvie yazıkov narodov SSSR i razvitie dvuyaziçiya”, *Sovremennie etniçeskie protsesi v SSSR*. Moskva 1977, s. 294-315.

Kasapoğlu Çengel, H., “Kırgızistan’da Resmi Dil”, *Permanent International Atlaistic Conference (PIAC) 46th Meeting*, Ankara, 22-27 Haziran 2003.

Kasapoğlu Çengel, H., “Kırgızistan’da İki Dillilik”, *Türk Yurdu*, C.24, Mart 2004, s. 45-50.

İnan A., “Rus-Sovyet Sömürgelerinde Türk Dili ve Edebiyatı Meseleleri”, *Türk Kültürü*, Sayı 22, Ağustos 1964 s.108-113.

Kırgız Respublikasının Konstitutsyası, Bişkek 1993, s. 6.

“KSSC’nin resmî dili hakkında kanunu”, *Mugalimder gazetası*, Ekim, 1989.

<http://dolphin.upenn.edu/~scoronel/SLTP-1999-presenta-index.html>.